

Mustafa Şeref Özkan (1885-1908)

Mustafa Şeref Özkan Burdur'un Yeşilova kazasının Genceli köyünde 1885 yılında doğdu. Burdur'da ilköğrenimini tamamlayarak, İzmir İdadisi ve ardından 1909 yılında İstanbul Hukuk Mektebinden birincilikle mezun oldu. İttihat ve Terakki hükümetinin öğrenim amaçlı yurt dışına gönderdiği ilk öğrencilerden birisi oldu. 1909 yılında yüksek öğrenimini yapmak üzere Paris'e gönderildi. 1912 yılında Paris Hukuk Fakültesindeki eğitimini başarıyla tamamlayarak yurda döndü. 1913 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi, Hukuk-ı Esasiye ve İdare Kürsüsü'ne müderris muavini olarak atandı ve o kürsüde idare hukuku dersleri verdi. Aynı yılın sonlarına doğru Konya Hukuk Mektebi'ne Müdür olarak atandı.

1914 yılında Konya mebusu olarak meclise girdi. Bu sırada İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitim ve öğretimde yeniden yapılanmaya gidildi. Yeni düzenleme ile birlikte İdare Hukuku Kürsüsü'nün başına getirildi ve amme hukuku alanında profesörlük unvanı aldı. O dönemin en genç profesörlerinden birisi oldu. 1915 yılı sonlarına doğru Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığına getirildiğinde fazla mesai gerektiren bu yeni görevini yerine getirebilmek için üniversitedeki görevinden ayrıldı. 1917 yılında iktisadi bağımsızlık için çok önemli bir yere sahip olan milli sermayeli Osmanlı İtibarı Milli Bankası'nın kurulmasında ve nizamnamesinin hazırlanmasında büyük katkı sağladı. Bankanın hizmete girmesi ile müsteşarlık görevinden ayrılarak, bu bankanın idare azalığı görevini üstlendi.

1917 yılında kurulan Talat Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığına getirildi. Bir buçuk yıldan uzun süre nazırlığı sırasında tarım ve ticaret alanında başarılı düzenlemeler gerçekleştirdi. Bu dönemde tarımsal üretimi artırabilmek ve bu yolla iâşe sorununu çözebilmek için radikal önlemler almaktan çekinmedi. Bunu gerçekleştirebilmek için Mükellefiyet-i Ziraîye Kanunu" hazırlattı. Almış olduğu tedbirler Türkiye'nin açlık tehlikesi ile karşılaşabilmesini büyük ölçüde engelledi. 1918 yılında Talat Paşa kabinesinden istifa ederek, yürütmüş olduğu Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığı'ndan ayrıldı. Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarlığı ile Nazırlığı görevleri sırasında, devletçi ekonomi politikalarının benimsenmesinde ve hayata geçirilmesinde etkili oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanması ve sağlık sorunlarının ortaya çıkması sebebiyle 1919 yılında Rodos'a ve oradan da Berlin'e geçti. Berlin'de bulunduğu sırada Türkiye'ye dayatılan ve hukukî olmayan, Sevr Antlaşması karşısında çalışmalar yaptı ve Türk milletinin haklılığını savunan broşürler çıkardı. Sevr Antlaşması'nın hukukî açıdan uygun olmadığını içeren tenkit yazısını, Cemiyet-i Akvam'da temsil edilen devletlerin parlamento üyelerine gönderdi. Kurtuluş

Savaşı'nın başlaması ile birlikte kazanılan Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye döndü ve Anadolu'daki İstiklal mücadelesi saflarında hizmet vermeye başladı.

Modern Batı hukuk sistemini benimseyen kimliğiyle hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde bir eğitimci ve aynı zamanda bürokrat olarak önemli görevler üstlendi. Osmanlı Devleti döneminde sahip olmuş olduğu deneyim, hukuk ve iktisat alanındaki tecrübe ve birikimi göz önüne alınarak, Sivas Temyiz Mahkemesi üyesi görevine getirildi. Ankara hükümeti bu dönemde Suriye ile yapılacak gümrük anlaşması için oluşturulan komisyona üye seçildi. Beyrut'ta yapmış olduğu başarılı çalışmalar Ankara'da takdirle karşılandı ve Ankara hükümeti tarafından oluşturulan Lozan Sulh Heyetinde müşavir olarak görevlendirildi. Başarılı geçen Lozan görüşmelerinin ardından 1923 yılında yapılan seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nden Burdur milletvekili seçildi. Üç dönem bu ilden mebus seçilerek meclisteki çalışmalarını yürüttü. Mecliste bulunduğu sırada Ticaret Komisyonu, İktisat Komisyonu Başkanlığı ve Geçici Memur ve Harf Komisyonu üyeliklerinde bulundu. Meclisteki yoğun çalışmalarının yanında meclis dışında da çalışmalarını yürüttü. Hukukçu kimliğinden dolayı hukuki ihtilafların çözümünde önemli görevler üstlendi. Yavuz zırhlısının tamirati münasebetiyle Saint Nazaire şirketiyle çıkan sorunların çözümünde hakem tayin edildi ve konunun hükümet lehine çözülmesini sağladı. Kasaba Demiryolu Şirketi ile yapılan sözleşmedeki sorunların çözümü dolayısıyla görüşlerine başvuruldu. Osmanlı İmparatorluğu tarafından Armstrong ve Vickers gemi şirketlerine sipariş edilen Sultan Osman ve Reşadiye gemilerinin parası konusunda incelemeler yaptı ve Osmanlı Devleti'nin temsilcileri ile şirket temsilcileri arasında yapılan mali sözleşmelerin icrasından dolayı, Maliye Nezareti ve İtibar-ı Milli Bankası arasında çıkan sorunların çözümlenmesinde de görev aldı.

1929 Dünya Ekonomik bunalımının Türkiye'deki etkilerinin yönetimde, özellikle devletçi ekonomik uygulamalarda belirleyici rol oynadı. Millî iktisat, 1930'da Mustafa Şeref Özkan'a göre "*Devletçilik*" olmalıydı. Devletçilik, liberalizmin ferdin çıkarları yerine, umumî müşterek menfaatin onurlu, masum yoluna yöneltmektir. Bu onurlu ve masum yolun sınırlarını halkın gereksinimleri belirleyecektir. Bu nedenle, plancı-devletçilik halkçı-devletçiliktir. Cumhuriyet ekonomisinin sağlam bir zemine oturabilmesi için millî iktisat anlayışının devletçilik kalıbına göre yeni bir dökümü yapılmalıdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundaki en büyük sorunun millî ellerde sermaye birikiminin olmaması olarak tanımladı. Devletin ekonomideki egemen noktaları elinde bulundurmasının özel kesimin milli olabilmesini sağlayacağını iddia etti. Sahip olmuş olduğu ekonomik bilgi ve tecrübeden dolayı 1930 yılında İktisat vekilliği görevine getirildi. Kısa bir süre bulunduğu İktisat Vekilliği sırasında yaptığı çalışmalarla 1930 yıllardaki devletçi uygulamaların alt yapısını oluşturdu. Türkiye'nin kalkınma ve medeniyet yarışı içerisinde uygulaması gereken tek ekonomik programın, devletçilik çerçevesinde olması gerektiğini, ekonomik bağımsızlığı esas alan milli iktisat politikasının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle dış ticaret alanında önemli değişikliklerin yapılmasının ve dış ticaretin devletin kontrolü altında sıkı bir denetime tutulmasının şart olduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin çok çeşitli kaynaklara sahip olması nedeniyle tüm ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi yapısının oluşturulması, hammadde kaynaklarını değerlendiren sanayilerin kurulması gerektiğini ve iç piyasanın gümrük duvarları ile korunarak büyük bir sanayiye oluşturulmasını hedef gösterdi. Ona göre, işin can damarı ülkede sermaye birikiminin yaratılması olmalıydı. Fakat bu birikimin kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir. Eğer bir millet üretim hususunda ilerleyememiş ise, o memleketin iktisadi dengesini uluslararası ticaretin belirlemesine terk etmek, o memleketin harap olmasına göz yummaktır. Mustafa Şeref Özkan'a göre Cumhuriyet ekonomisinin geleceği, sanayi için seçilecek modele bağlıdır. Modelin iki özelliği olacaktır. Bunlardan birincisi "*fabrika kurmak ve işletmenin başka, sanayi kredilemenin başka*" işler olduğunu kabul etmek yani bankacılığı,

sanayiden uzak tutmaktır. İkinci özelliği, kurulacak sanayinin önemli bir bölümünün devletin yönetiminde olmasıdır. Onun düşünceleri “*hukuk devleti*” çerçevesinde şekillenmiştir.

Mustafa Şeref Özkan'ın İktisat Vekaletine gelmesi sonrasında benimsenen devletçilik ilkesi çerçevesinde yapılan plan hazırlığı, kendisi ve Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Öney tarafından başlatılmıştır. Çalışmaların somut sonuçları 1932 yılında ortaya çıkmış olup, bunlar üç madde halinde özetlenebilir: Birincisi, Sovyetlerden alınan 8 milyon dolarlık kredi 1932 yılı itibarıyla kullanılmaya başlamıştır. İkincisi, 1932 yılında, Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet Heyeti ülkeye davet edilerek heyetin yapmış olduğu incelemeler sonucunda bir rapor hazırlayarak 1932 sonbaharında başbakanlığa sunulmuştur. Üçüncüsü ise 1932 Temmuz'unda Mustafa Şeref Özkan öncülüğünde hazırlanan yasa tasarıları TBMM'ye sunulmuş ve kabul edilmiştir. Tarihe Temmuz Kararları olarak geçen bu düzenlemeler ile Sanayi ve Maadin Bankası ikiye ayrılarak yerine, Devlet Sanayi Ofisi'nin yanında Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuş ve Sanayi Bakanlığı'nda yeni bir dönem başlamıştır.

Mustafa Şeref Özkan, İktisat Vekilli görevini yaptığı kısa süre içerisinde devletçiliğin kurumsallaşması noktasında önemli çalışmalar yaptı. Fakat çıkarılan yasalar bazı kesimler tarafından kabul görmedi. Türkiye İş Bankası'nın kâğıt fabrika kurma konusundaki girişimlerinden dolayı Mustafa Şeref Özkan ile olan uyuşmazlık ve 1932 yılında yayınlanan 13213 sayılı son kontenjan kararnamesi İstanbul iş çevreleri ve Milli Sanayi Birliği'nin tepkisine neden oldu. İktisat Vekilli olan Mustafa Şeref Özkan'ın liderliğinde oluşturulan bir grup siyasetçi ve bürokratın, 1932 yılında, devletçiliği, özel mülkiyet ve girişime dayanan kapitalist piyasa ekonomisinin yerine ikame edilecek bir sanayileşme modeline dönüştürmek istemesi, Başbakan İnönü'nün bu çabaya zımî olarak katılması, Türkiye'deki özel iş aleminde ve mecliste büyük çalkantılara ve Atatürk'ün müdahalesine yol açtı. Reisi Cumhurbaşkanının sofrasında “*Yalova Olayı*” olarak bilinen bu gelişme Mustafa Şeref Özkan'ın iktisat vekilliğinden istifasına neden oldu. Bu olaydan sonra sağlık gerekçesini ileri sürerek görevden affını istedi. Bu talebi 1932 Eylül'ünde kabul edildi. Yerine 1939 yılına kadar devletçilik uygulamasından sorumlu olan Celal Bayar getirildi. 1932 sonbaharından 1938 Eylül'üne kadar Mustafa Şeref Özkan, önce maliye, sonra da bütçe encümeninin deşışmez reisi oldu.

Mustafa Şeref Özkan hakkında dönemin aydınları tarafından yazılan ifadeler onun kişiliğini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Münir Hayri Ürgüplü onu anlatmanın bir şeref, onu anlatmanın bir mazhariyet olduğunu söyleyerek şöyle der: “*Mustafa Şeref Bey'in ömrünün son 25 yılı millet için faydalı ve hayırlı vazifelerin ve davaların başarılmasında geçmiştir. Bu çeyrek asırlık zamanda bu memleketin hukuk ve siyaset sahalarında tertemiz ve çok değerli devlet ricalindedir*”. Şevket Süreyya'ya ise: “*atılgan ve mücadeleci olmayan. Fakat bilgili, değerli bir maliye, iktisat ve hukuk bilgini... terbiyeli bir Osmanlı efendisidir*”. Mustafa Şeref Özkan'ın izlediği dış politikasını hiç tutmayan Ahmet Hamdi ise, iktisat vekilini “*tamamen yanlış bir dünya görüşü olan... hayatın dışında kalmış nazariyeci bir adam*” olarak tasvir etmiştir. Buna rağmen iktisat vekili ile iktisat politikasının temel sorunları üzerinde çıkan önemli görüş ayrılığında, kurban seçilen kişi olmuştur. Bu görüş ayrılığını Ahmet Hamdi şu sözlerle tasvir etmiştir: “*1932 senesi inkılap tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiseler ile doludur. Açık olarak iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmaya başlamıştır. Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta; devletin kuvvetlenmesi nispetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde. Gazi işin, zenginliğinin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalıklar üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor. 1932 senesinde İş Bankacılıkla hükümetçilerin gizli ve açık çarpışmalarının şiddetlendiğini görüyoruz*”. Bu temel çatışmada şüphesiz ki iktisat vekilinin yeri daha azdır. Mustafa Şeref, daha büyük aktörlerin yer aldığı

mücadelenin bir aşamasında kurban seçilmek bahtsızlığına uğramıştır. O,Cumhuriyet Türkiye’sinin ekonomik alanda yönlendirilmesinde önemli etki bırakmış olmasına rağmen, Atatürk dönemi Türk ekonomisi ele alınırken göz ardı edilen bir kişi olmuştur.

Mustafa Şeref Bey, 10 Eylül 1938 yılında vefat etmiştir. Dr. Münib Hayri Ürgüplü, 1939 tarihli “*Mustafa Özkan ve Eserleri*” adlı kitabında onun ölümü ile ilgili olarak şu kaydı düşmüştür: “1938 senesi Eylül ayının 10’uncu cumartesi günü akşamı saat 6’ya 45 geçe büyük bir Türk, çok sevdiği kitapları arasında ve yalnızlık içerisinde, nurlu gözlerini hayata ebedi olarak kapadı. Büyük Türk’ün adı Mustafa Şeref Özkan’dır. Yaşı 53’tür. Mustafa Şeref Özkan’ı anlamanın bir yücelme olduğuna inanıyorum”.

Eserleri: Hukuk-ı İdare Notları ile Hukuk-ı İdare-i Vilayet adlı kitaplarının yanı sıra Saltanatın Tarihi Safhaları ve Klasik Mektebe Göre Hâl-i Hâzırı, Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme, İctimâîUsûl-i Fıkh Nasıl Te’sis Eder? adlı makaleleri yayınlanmıştır.

Metin KOPAR

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (BCA),

BCA, 30.18.1/2.15.31.

BCA, 030.10.0/75.497.5.

BCA, 30.18.1/3.31.1.

BCA, 30.18.1/3.29.5.

BCA, 30.18.1/5.18.20.

BCA, 30.18.1/5.48.17.

Akşam, 13.09.1938.

Cumhuriyet, 13.09.1938.

Ulus, 13.09.1938.

Ulus, 14.09.1938.

AKALIN, Güneri, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu**, Orion Kitapevi, Ankara 2010.

BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul 2006.

COŞAR, Nevin, **Türkiye’de Devletçilik**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995.

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Libra Yayınevi, Ankara 1987.

ŞABUDAK, Özcan, **Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan**, İstanbul 2009.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, Ankara 1982.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

TOPRAK, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

TOPRAK, Zafer, **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Türkiye Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem (1927-1931), C.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

ÜRGÜPLÜ, Münir Hayri, **Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri**, Ankara 1939.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyet’in İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

26/09/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-seref-ozkan-1885-1908/?pdf=3450> adresinden erişilmiştir